

Петро Ісаїв

Берестейська
УНІА

В 350-і роковини

Мюнсен - Міттенвальд
1946

БІБЛІОТЕКА „ХРИСТІЯНСЬКОГО ШЛЯХУ“ Ч.3.

Петро Ісаїв

БЕРЕСТЕЙСЬКА УНІЯ 1596.

В 350. роковини.

Теперішня актуальність унії.

В цьому році минає 350 років від часу оповіщення єдності української Церкви з Римом на соборі в Берестю Литовським. Саме у 350-ті роковини справа церковної унії стала знову актуальна, бо від минулого року большевики почали переслідувати, гнобити і насильними способами ліквідувати українську унійну Церкву.

Церковна унія актуалізується і серед нашої еміграції не тільки тому, що всі українці, як з'єдинені, так і нез'єдинені рішуче протестують проти нищення унійної Церкви на західних українських землях, але й тому, що наша еміграція опинилася серед моря латинської Церкви і хоч-не-хоч мусить входити з нею в контакт, густо-часто навіть відправляючи богослужби в її костелах.

Церковна єдність стає актуальна тепер і в цілому світі, навіть серед протестантських Церков, ще й з ідеологічно-політичних причин. У західно-європейських державах/Франція, Італія, Австрія, Бельгія, Баварія, Західна Німеччина й інші/при виборах виходять на перші місця та взагалі виявляються найактивніші дві ідеологічні групи - католицька і комуністична, що мають протилежні світоглядні заложення. Посередні угруповання, навіть найбільші, такі як соціалісти, помалу втрачають своїх членів на користь одних або других, чи то в практичній політиці схиляються в один або другий бік. Так помалу оформлюються у світі два ідеологічно світоглядні табори, католицький і комуністичний, що приготавляються до боротьби й остаточної розгри. Через те всі вороги большевицького і матеріалістичного світогляду та режиму гуртуються ідеологічно під прапором католицької Церкви, або бодай намагаються до неї наблизитися, бо вона зуміла досі найкраще і найуспішніше та без компромісів протиставитися як недавнім нацистам, так теж большевикам. Перед усіма християнськими церквами, яким загрожує большевизм, вирінає щораз то виразніше і чіткіше проблема - з'єдинити всі християнські сили під спільним прапором до боротьби зі спільним і найбільшим, а одночасно й наймогутнішим ворогом.

Ось чому справа церковної єдності стає в ширших розмірах та з далекосяжною метою знову актуальна.

Боротьба довкола унії.

Берестейська унія - це подія, що, як ніяка інша в нашій історії, викликала найбільшу та найдовше тривалу внутрішню боротьбу, яка поділила наше громадянство на два табори, що залишились до сьогодні: навіть саме прийняття християнства не зустріло стільки опору серед поган, що церковна унія серед православних. Ніякі політичні унії, ні люблинська унія з Польщею, ні переяславська з Москвою, не викликали таких гострих полемік, запалу і пристрастей, як у сучасників, так і в пізнішій історіографії, як унія берестейська. Ніякий інший факт у нашій історії не мав одночасно з одного боку стільки гарячих оборонців, що навіть пролили свою кров за справу, і з другого боку стільки пристрасних ворогів та поборників, що не цурались і найгірших способів насилля. Навіть найповажніші вчені, пишучи на сотках літ про ті справи, не все могли зберегти об'єктивність. Навіть учений такої міри, що Грушевський, у своїй науковій історії України, том IV/друге видання/ не може здержатися, щоб не назвати ініціаторів і перших творців та діячів унії "купкою невідповідальних людей", чи "зграєю", або "кількома кількох одиниць" тощо.

У 350. роковини тієї важкої події, зокрема з уваги на її зактуалізування вище вказаними причинами, хочу зобразити ту подію по змозі якнайбільш об'єктивно, подаючи в багатьох справах погляди як унійних, так і православних учених.

Щоб розуміти краще та глибше унійну проблему, на початку даю короткий погляд взагалі на розвиток взаємовідносин між східною і західною Церквою від перших віків християнства, а також вкажу, як унійна ідея формувалась у нас від самих початків. Ці проблеми найкраще і сентетично опрацьовані з унійного боку у працях:

Petesich Jul.: Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom, 2 B-de. Wien 1878-1880;

Likowski Edw.: Historia unii Kosciola ruskiego z Rzymem. Poznan 1875.

Likowski Edw.: Unia Brzeska Poznan 1876. Ukrainskyj pereklad: Zowka 1916.

З православного боку: М. Грушевський: Історія-України-Руси, том IV.

Макарій, архієп. моск.: Історія русскої церкви/до кінця XVII стол./12 томів. С. Петербург 1878-1883/з православних дуже об'єктивний/

Голубовскій: Історія русскої церкви. 3 томи.

У цих працях вказані теж докладніше джерела **враз** з видавництвами документів.

Початкові різниці між східною і західною Церквою.

Деякі різниці між східною і західною Церквою існували від самих початків, однак вони зовсім не стояли на перешкоді у церковній єдності.

Східна Церква розвивалася на ґрунті грецької, або гелленістичної культури, а західна на ґрунті римської культури. Греки і взагалі східні народи мали нахил філософувати, і то теж в проблемах чистоті теоретичних. Тим то на сході передовсім повставали і ширилися перші ересі, зв'язані здебільша з теоретичними й метафізичними питаннями. Захід, навпаки, цікавився більше практичним боком церковного життя і тому саме на заході уформилась перша теорія про відношення Церкви до держави/св.Августин/.

На заході на сході були більш контемплятивні, а на заході зв'язували з своїм життям практично-чинний напрям, додаючи до своїх контемплятивних обітів обов'язок працювати в духовій, або практичній царині/господарство, шпиталі, сиротинці, захисти для старців, школи, бібліотеки, лікування тощо/.

На заході і сході повстали під впливом історичних подій інші погляди на відношення Церкви до держави. На заході уформилась теорія про перевагу Церкви над державою, що більше, Папи навіть стояли самі на чолі своєї світської держави і коронували та помазували західно-європейських володарів, підкоряючи їх собі в духовних, а інколи і в світських справах. На сході перевагу над Церквою мала держава: патріархи були залежні від візантійських цісарів, хоч, правда, вміли ставити опір цісарям, що впадали в ересі.

Початкова церковна єдність.

Однак ті культурні і політично-правні різниці та різниці у наставленні на теоретичні чи практичні вартості не перешкоджали зовсім у церковній єдності, у якій усі в перших 8 століттях признавали першество і зверхність Папи в. Зовнішньою ознакою тієї єдності були загальні собори, що збиралися двічі в четвертій столітті і двічі в п'ятому столітті по разові в шостім, сьомім і восьмім століттях.

Перший вселенський собор у четвертому стол.установив організацію всієї церковної ієрархії в римському царстві.Тоді на першому місці поставлено як наслідника Петра римського єпископа-голову Церкви, а також признано після Папи старшинство єпископів 3-х важніших міст царства, а саме: Олександрії, Антіохії і Єрусалиму. Другий собор у тому самому стол./IV./поставив на другому місці по римському єпископові єпископа константинопольського. На IV соборі/V.ст./окреслено докладніше права тих єпископів та признано їм титул патріархів, однак знову ж першенство признано римському єпископові як найпершому. Взагалі грецьке духовенство дуже цінило заслуги Папів для поширення правовірної релігії і за всю їх діяльність давало їм найпочесніші титули та признавало їх першенство згідно з заповітом Христа. Це признають повністю і православні історики Церкви включно до шкільних підручників/напр. Кареев/, однак зазначають, що те першенство признавали всі тільки в значенні моральнім щодо поваги й авторитету, а не адміністративно-правнім, тобто в тому розумінні, що Папа має право наказувати іншим єпископам в адміністративних справах. Однак факти свідчать про те, що Папі признавано першенство як у моральному, так і в адміністративному напрямі.

Церковний розкол.

В половині IX стол.перемогли образборців правовірні у Візантії і патріархом став І г н а т і й, який дуже зразив собі тодішнього царгородського регента Бардаса/вуйка царя Михайла III/, бо обвинувачував Бардаса за його грішне життя, повне проступків. За те Бардас скинув його з патріарха і зробив ним Ф о т і я, дуже вчену людину того часу, компілятора великої "бібліотеки", виписів зі старовинних авторів і коментарів до них. Фотій, хоч був добре ознайомлений з тодішньою теологією, то, проте, не був духовний, а тільки займав високе світське становище і належав до партії правовірних, хоч не осуджував усього в діяльності царів образборців. Між прихильниками Ігнатія і Фотія повстав спір, а до цього вмішався тодішній Папа Микола I.

Щоб спір між Ігнатієм і Фотієм поладнати, скликано місцевий собор враз з Папою. Папа сам не прибув, тільки післав своїх легатів. Собор затвердив Фотія і ту постанову підписали також папські легати, однак цим переступили межі свого уповноваження бо Папа Микола I. доручив їм тільки перевірити справу, а рішення залишив собі.

Сторонники Ігнатія внесли до Папи скаргу на рішення собору.

/З цього факту видно, що східна Церква признавала зверхність Папи навіть в адміністративному розумінні, а не тільки в моральному, як це інтерпретують православні/. Папа скасував постанову собору, оповістив, що Фотій перестає бути патріархом, а своїх легатів вилучив з Церкви. Що більше, на соборі, скликанім з того приводу до Риму, оповістив, що списюча не можна позбавити катедри без згоди Папи.

Тоді Фотій вислав до інших патріархів/антісхійського, срусалимського, олександрівського/"сбіжників" з закидами проти зверхності Папи і одночасно долучив ще й теологічні закиди, як наприклад, що західна Церква вживає до Пресв. Євхаристії неквашеного хліба, що долучує до "Вірую" походження Св. Духа і від Сина/філіокве/, що постить у суботу, впроваджує celibat для священників. Потім Фотій скликав інших патріархів на собор, які скинули Папу Миколая I. з престолу 867 р. Так прийшло до першої схизми.

Незабаром відновлено єдність Церкви, бо чергові цісарі і патріархи знову почали признавати зверхність Папи, хоч, правда, деякі спори духовенства тяглися далі.

Остаточно схизма відновилася щойно за патріарха Керулярія 1054 р. і Папи Льва IX. Керулярій був людиною дуже жадною влади й нетолерантною, як це підкреслюють самі православні. Нічого дивного, що дрібна справа спонукала його зірвати єдність. В Царгороді віддавна були латинські церкви, в яких молилися італійські купці та прочани з західної Європи до Божого Гробу. Керулярій під впливом тодішнього цісаря з політичних причин наказав замкнути латинські церкви в Царгороді, при чому видвигнув знову вже знані закиди проти латинської Церкви. Папа Лев IX запротестував проти того і вислав до царгородського патріарха своїх делегатів, однак Керулярій не хотів вести з ними ніяких переговорів. З уваги на те папські легати поклали на патріаршому кріслі в церкві св. Софії в Царгороді папське письмо, яким виклинали всіх, хто не погоджувався з римською Церквою. У відповідь на це Керулярій скликав собор, який кинув клятву на папських легатів, а теж Керулярій розіслав свого листа, в якому остерігав увесь світ перед церковними зв'язками з Римом. Так 1054 р. розділилася досі соборна Церква на східну й західну. Найновіші дослідження виявляють, що глибшою причиною зривання Керулярія з Римом були не церковні, але політичні причини, а саме натиск на патріарха тодішнього візантійського цісаря, який ривалізував з тогочасними римськими цісарями німецького народу, що мали тоді підтримку в Папи.

Яке християнство прийняла Україна?

Україна прийняла християнство 988/9 року, тобто в тому часі, коли візантійський патріарх признав зверхність Папи. Православні признають теж, що ми прийняли християнство в часі церковної єдності, тобто католицьке, однак підкреслюють, що та єдність була тільки формальна, бо між константинопільським патріархом і Папою були вже тоді деякі непорозуміння, які тяглися ще від схизми Фотія.

В останньому часі деякі вчені доказують, що християнство в Україну прийшло у західній інтерпретації богословських справ, а не у східній, ба навіть, що Україна й формально прийняла християнство не з Візантії, а з Охриди в Болгарії, яка в тому часі була окремим місійним єпископством, залежним престо від Риму. Цю наукову теорію видвигнув перший в ім'я правди такий ж православний учений історик Покровський, а з унійних ближче розглядали цю справу Томашівський і Теофіл Коструба. Як відомо, українські князі побоювалися, що з церковною залежністю від Візантії може прийти й політична залежність, чого вони собі не бажали. Ми бачимо, що вже княгиня Ольга їде спершу до Візантії, а коли її переговори мабуть теж і в справі прийняття християнства Україною не дали бажаного висліді, вона послала своїх послів 959 р. до цісаря римського німецького народу Оттона I, прохаючи прислати в Україну своїх місіонарів. Такий місіонар справді з'явився в Україні, але тоді володів уже Святослав, син Ольги, який взагалі не думав ще вводити християнства. Дуже цікаво, що й за Володимира В. прийняття християнства попередила війна України з Візантією, в часі якої Володимир В. здобував грецьку кольонію Корсунь/Херсонес/ на Кримі. Без уваги на те, чи формально Україна прийняла християнство з Візантії, чи з Охриди, то є певне, що перших священників і єпископів спроваджував Володимир В. з Криму, де було вже від II стол. католицьке єпископство, і де грецькі священники знали слов'янську мову, як теж передовсім з Болгарії, бо болгарська мова була в Україні зрозуміла. А саме болгарська Церква була в тому часі під безпосередньою зверхністю Риму/місійне єпископство в Охриді/, і тому болгарське духовенство навчало божих правд в західній, католицькій інтерпретації. Саме й цим сьогодні пояснюємо той факт, що т.зв. К о р м ч а к н и г а, тобто всі церковні канони /церковне право/, що походять з перших часів прийняття християнства в Україні, має західну, а не східну інтерпретацію і звичаї. Цим теж роз'яснюємо двократні посольства Папи до Володимира В. та прислання Папою до Києва мощів св.Климентія.

Коли настала схизма Керулярія 1054 р., вже після смерти Ярослава Мудрого, то українська Церква опинилась на роздоріжжі: лишитися при Царгороді, чи при Римі? Серед духовних кол Теодозій Печерський очолював групу духовних, що хотіла залишитися в єдності з Римом. До цього схилився також князь Із'яслав, найстарший син Ярослава Мудрого, однак він скоро мусів утікати з Києва через міжусобиці. Та, проте, український єпископат іще кількадесять років по схизмі Керулярія почувався до єдності з Римом і властиво послуху Римові не виповів взагалі/див. Ліковський Едвард: "Історія унії руської церкви з Римом", Познань 1875/, а ідея унії з Римом у нас все-виринала впродовж історії та ставала актуальною.

Унійні намагання в Україні до флорентійської унії.

Вже 1253 р. король Данило приймає церковну унію, за що Папа коронує Данила на українського короля та обіцяє zorganizувати хрестоносний похід проти татар. Підстава до цієї унії була політична, тому нічого дивного, що вона скоро розвіялась, бо Папа не зміг виконати своєї обіцянки.

Нові способи унії нашої Церкви бачимо в часі констанцького собору/1414-18/. В тому часі українські єпископи литовської держави вибрали своїм митрополитом на синоді в Новгородку/1417 р./ Григорія Цамблака, болгарина, і то проти волі та затвердження царгородського патріярха, бо українським єпископам була вже надокучила тиранія греків, особливо останнього київського митрополита грека Фотія. Вже через ці обставини свого вибору Цамблак був неприхильний Царгородові. Це використав великий литовський князь Витовт і вислав Цамблака на собор у Констанції 1418 р., де він переговорив з Папою і з собором у справі унії, однак його переговори не увінчались успіхом - не знати з яких причин.

Флорентійська унія.

Першою властивою унією у нас була флорентійська унія 1439 р. Перед тією унією царгородський патріярх був хвилево прихильний до Риму і без порозуміння з великим московським князем Василем II Івановичем заіменував київським митрополитом Ісидора, ігумена монастиря св. Димитрія в Царгороді/1437 р./ . До київської митрополії належали і всі московські землі. Тому московський великий князь Василь II хотів мати київським митрополитом Йону, що був неприхильний для церковної унії. Ісидор з деякими іншими українськими і московськими єпископами поїхав на собор до Ферари, перенесений опісля до

Флоренції, де остаточно 6. липня 1439 р. проголошено акт унії всієї східної Церкви з західною і де царгородський патріарх під впливом тодішньої небезпеки від турків признав зверхність римського Папи. Між іншим митроп. Ісидор у часі собору дуже причинився до остаточного довершення унії. За ті заслуги Папа іменує Ісидора легатом Апостольської Столиці для Польщі, Литви й Руси, з якнайширшими уповноваженнями, а крім того іменує його кардиналом. Ісидор вертається в Україну і всюди проголошує унію/по дорозі теж у Хорватії та Угорщині/. Українське населення прийняло тоді унію зовсім спокійно і радо, бо вітало Ісидора урочисто в Санчі, у Львові, Холмі, Києві і Смоленську./Документи про це див. Тайнер: Монуменга Польоніас/. З Києва іде Ісидор до Москви на Великдень 1441 р. Коли після Служби Божої в Москві відчитувано акт унії, то великий князь Василій II. перервав те читання, почав ганьбити Ісидора, а за ним московські владика осудили акт флорентійської унії і виповіли послух митрополитові Ісидорові. Таким чином відірвалася вперше московська Церква від української.

Тут уперше виступив ворожо проти унії московський вел. князь. Дуже цікаво, що зробив це не з богословських причин, бо ж унію признав тоді сам царгородський патріарх, від якого й московська Церква була залежна. Зробив це з ось таких причин: Вже перед Василем II зарисовувалася велика московська ідея-стати третім Римом, що почав здійснювати опісля син Василя II цар Іван III Строгий. Саме тоді турки підсунулись були вже під Царгород. Можна було передбачити, що дуже обкrojена турками візантійська держава вже не вдержиться. Тоді зродилася думка в Москві стати спадкоємницею Царгороду, стати третім Римом. Коли згодом турки справді здобули Царгород/1453 р./, то Іван III. оженився з братаницею останнього царгородського цисаря, Софією Палеолог, приняв царгородського двоголового орла, як знак московської держави, а wraz з тим приняв титул "цар всієї Руси". Таким чином Іван III, з'єднав дві ідеї: ідею третього Риму та ідею з'єднання-підбою всіх руських земель під скиптром Москви. Через це Москва стала непримирним ворогом унії впродовж століть аж досьогодні. Теперішній підбій Москвою решток українських земель мусів потягнути за собою і боротьбу з унією. Дві ідеї, з'єднані ще Іваном III, виступили без зміни і тепер на терені західно-українських земель, як зрештою і впродовж усієї історії.

Ті ідеї перебрав у спадку Іван III уже від свого батька Василя

II, який, зганьбивши Ісидора, казав його ув'язнити в Чуднівському монастирі, так само як це зробили більшовики з усіма українськими унійними єпископами. Нігіль нові суб/нічого нового під сонцем/.

Ісидорові пощастило втекти з тюрми. Зражений тими випадками, виїхав Ісидор 1443 р. до Риму, однак акт унії право записано в усіх церковних книгах українських земель, що належали тоді до Литво-Польщі, а польський король Володислав Варненчик окремим актом в Буди 1443 р. зрівняв у привілеях усе унійне духовенство з латинським. Дуже добра праця про Ісидора та його участь в унії: O. Pierling, S. J.: Les Russes au Concile de Florence d'Rayne de Questions historiques, Paris 1892, Juillet (La Lyra, sur 58-106). Московський князь Василь II скористався з шіздю Ісидора: до Риму і вивідав у тодішнього великого литовського князя Казимира Ягайловича, що він згодився, щоб київським митрополитом став Мона /1445 р./ ворог унії, ставленник Василя. Саме митрополит Мона за тих кілька літ свого діяння намагався поширити та зацпенити серед українського духовенства ворожість до унії, що частково йому вдалося.

Той факт викликав протиакцію в Апостольській Столиці, яка у відповідь на те по кількох роках заіменувала /1458 р./ київським митрополитом учня Ісидора-Григорія, якого потвердив теж і Казимир Ягайлович, бо на Мону був згодився тільки перехідно, щоб українська церква не залишалася взагалі без митрополита. Унійного митрополита Григорія признало 9 єпископів: чернігівський, смрленський, перемиський, турівський, луцький, володимирський, полецький, холмський, галицький. Григорій керував так Церквою кільканадцять років і в тому часі тільки один чернігівський єпископ вирікся унії.

Після Григорія одні митрополити визнавали зверхність Риму, інші ні, аж до 80 років по фльорентійській унії. І так знаємо, що митрополит Михаїл /1476-7 рр./ признає зверхність Риму, а враз з ним і архимандрит київо-печерського монастиря і виленський єпископ та деякі князі. Теж митрополит Солтан /1498-1517 рр./ старається у Папи про своє потвердження на митрополичому столі та ширить унію. Інші митрополити поміж часом двох згаданих, передовсім ті, що походили з московських земель, унії не признавали.

Тут треба зазначати, що всі митрополити, навіть ті, що признали зверхність Папи, брали канонічну інституцію з Царгороду також і тоді, коли царгородський патріарх після унадку Царгороду зірвав знову церковну єдність. Це давало підставу деяким православним історикам твердити, що взагалі фльорентійська унія скінчилася враз з Ісидором. Щойно докладніші досліди виявили, що відгуки тієї унії і її, правда, переривані вияви сягають аж до 80 років після 1439 р.

Дуже нещасливе у своїх наслідках для дальшої долі унії було

подружжя великого литовського князя, опісля польського короля, Олександра I з Оленою, донькою московського царя Івана III. Цар застеріг собі при подружжі, що її доньки не будуть силувати до латинської віри, та що вона буде мати православних священників і службу православної віри. Ось таким чином Москва zapewнила собі ворота для впливів в українській Церкві у Литві. По Вільні вешталися цілі рої московських православних достойників. Підтримка Олени вносила їх на визначні становища в українській Церкві, які ставали вогнищами московських впливів та ворожого ставлення до унії. Завдяки Олені в XVI стол. засідало на київським митрополичім престолі аж 5 москвинів. І так по смерті короля Олександра Олена вивіднує у Жигмонта I Старого київську митрополію для свого капелана москаля Йони II /1519-23/. Його наслідники — також москалі, давніші капелани Олени, а саме: Йосиф III /1524-34 pp/ і згодом Макарій II /1538-55 pp/. А й у другій половині того сторіччя бачимо двох москвинів київськими митрополитами, а саме: Сильвестра Бількевича /1577-79 pp/ і Йону III Протасовича. За тих митрополитів широким річищем розлилися впливи Москви та ненависть до унії, Риму та католицтва. Впливи тих митрополитів та ними поставлених людей зліквідували зовсім навіть спомини про флорентійську унію, а з другого боку підготували непригожий ґрунт для берестейської унії, що по кілька десятках років прийшла.

Причини берестейської унії. Тодішній стан української Церкви.

В часі великої полеміки і боротьби після берестейської унії поширилися різні помилкові погляди особливо на причини і цілі, що спонукали українських єпископів приступити до церковної єдності. Вороги унії проповідували, що унія — це видумка польських єзуїтів, чи то польського короля Жигмонта III, щоб перетягти українців на латинство, то знову, що її спричинило переслідування православія Польщею, або що єпископи зробили унію тільки з особистих користей, щоб могли засідати в польському сенаті, чи то щоб увільнитися з під нагляду церковних брацтв, як це було у Львові. В популярній і полемичній літературі православні найменше хочуть признати найважнішу причину унії — великий моральний, освітній та організаційний занепад у тодішній українській Церкві, що українські єпископи з ідейних мотивів приступили до унії, уважаючи, що це

був у тодішніх обставинах єдино можливий і доцільний засіб - двигнути українську Церкву з махливого упадку. Очевидно, популярна православна література не заперечує упадку нашої Церкви в тих часах, бо ж про це пише в гострих та різких словах такий великий оборонець православія того часу, як Іван Вишенський. Не хоче тільки та література признавати, що саме ці ідейні мотиви були основною причиною берестейської унії; при тому вказує вона, що західна Церква була тоді в мале що крадому стані. Натомість поважна й об'єктивна православна наукова література повністю погоджується на глибші ідейні мотиви берестейської унії. Наприкл., професор київського університету Орест Левицький, хоч неприхильний до унії, пише так: "Було б це наївно/очень мелочно/приписувати інтригам і підступам єзуїтів довершення такого великого церковного перевороту, яким насправді була унія. Не до речі було б теж спихати її на систематичне переслідування польського правління/воно могло б тільки прискорити унію/... Отже, не треба шукати основних причин унії в зовнішніх умовах тодішнього стану української Церкви, ані в інтригах єзуїтів, ані в намірах польського правління, але всередині її самої, в зіпсутті головних підстав її організації./Див. Архів Юго-Западної Росії, т. VI, ч. I, Київ, 1888 стор. 8-94: Вступна стаття до дотичних документів/. Подібно об'єктивно підходить до цієї справи і архієпископ Макарій у своїй історії Церкви. Натомість Грушевський ідейні мотиви діяння признає без застережень тільки Іпатієві Потієві, а частково єпископові Терлецькому, але в малій мірі; іншим єпископам їх відмовляє.

Найновіші студії документально устійнили, що основним товчком берестейської унії було бажання єпископів двигнути українську Церкву з тодішнього страшного занепаду.

Тут слід дещо сказати про тодішній стан української Церкви, бодай стільки, що треба для розуміння мотивів діяння тодішніх українських єрархів.

Староцерковні українські постанови встановляли, що митрополита вибирають єпископи, а царгородський патріярх тільки потверджує його. Натомість єпископів іменує сам митрополит. Одначе, від XV. стол. увійшло в звичай, що польський король іменував і єпископів, і митрополита. Іменованого королем митрополита затверджував патріярх, а єпископів затверджував митрополит. Але митрополит не все дбав про затвердження патріярха, а єпископи не все старалися про затвердження митрополитом. В дійсності митрополитові лед-

ве залишалося право святити новоіменованих королем єпископів. Отже, властиво обсаджував єпископські православні катедри король, а, докладніше кажучи, писарі королівської канцелярії, які надавали цю почесність тільки тим, хто мав протекцію, або хто їм більше заплатив. Про єпископство старалися часто світські люди, зовсім не богослови, яких митрополит святив, як тільки вони дістали відповідне письмо з королівської канцелярії. Бувало й таке, що куплену почесність відпродувано іншим за більшу ціну. Для прикладу згадати б, як два кандидати дістали одночасно номінацію на володимирське єпископство ще за життя старого єпископа коло половини XVI стол. Саме Іван Борзобагатий Красенський, зубожілий шляхтич, і Теодозій Лазовський, холямський єпископ, купили собі дипломи на володимирське єпископство в королівській канцелярії, коли воно ще було обсажене, бо було найбагатше. Після смерти володимирського єпископа 1575 р. почали обидва кандидати зі збройними ватагами згіршальну боротьбу за єпископство і по кривавих змаганнях здобув його Лазовський; тоді Красенського винагородив король єпископством Луцьким, де Красенський управляв кілька років дієцезією, зовсім не святившись, так як його попередник завідував 6 років несвячений дієцезією.

Нічого дивного, що через те попадали на єпископські престולי люди зовсім негідні, неуки, а то і цілком неморальні. Так наприклад, таким неуком і недбалюхом був митрополит Макарій II/1538-55/, якого аж король наминає листом, щоб він завів якийсь лад і порядок у митрополії/Див. лист короля: Акти Зап. Росії, Петербург, т. III, 1848, ч. III/. Наслідник Макарія Сильвестер Бількевич/1558-68/, москвин, умів заледве читати й писати/див. Спецімен Єкклесіас Рутгеніас, Кульчийський, ед. II паг. 127/, а вже усіх перенишив нездарністю і відсутністю всякої моральної вартости митрополит Онифор Дівочка/1578-88/, до якого аж шляхта, зібрана на соймик, вислала окремого листа з 14.2.1585 р., де закидає йому різні провини та закликає опам'ятатися/лист в Актах Зап. Рос., т. III, ч. 146, стор. 289/.

Не диво, що й інші єпископи не уступають у нічому своїм митрополитам. Діставши за великі гроші єпископську почесність, вони стараються дістати гріш назад, продають церковні добра, загарбують монастирські маєтки, роздають парохії також негідним священикам, живуть неморально. Таким прикладом може бути Гедеон Балабан, що був виклятий митрополитом і патріархом, а проте нічого собі з

того не робив і далі продовжав свою діяльність.

Ясно, що при таких пастирях не могло високо стояти звичайне нижче духовенство, як світське, так і монаше. Головна прикмета того духовенства — це груба темнота, відсутність загальної освіти і незнання елементарних правд віри, якої воно мало вчити інших. Мелетій Смотрицький пише про це так: "Неуніятська Русь є без науки, подібно як Церква грецька. Трьох проповідників годі в ній подибати. А й ті не вміли б сказати ні слова, як би не користувалися католицькими джерелами. Зголоднілий на слово Боже нарід ледве животіє". /Див. того автора: Ексаетгесіс, Львів 1629. карта 6 і 7 — і Параенесіс, Краків 1629, ст. 32 і 33/.

А Т. Скуменович пише: "Незнання спасенних речей і темнота так опанували плід^{ови}ті у християнство широкі краї... , що можна сумніватися, чи між духовними було б знайшлося хоч 10 мудріших, які добре усвідомляли собі свою віру... , а скільки то було таких ігуменів, що не лише не розуміли трудніших питань, але дуже часто не знали, скільки є святих Тайн, та яка їх форма й матерія. Візитуючи різні деканати на Поліссі, зустрічав я навіть таких священиків, що не вміли гладко по руськи читати, а лише силябізували" /Причини покинєння схизми, Витьно. 1643, розд. 5 § 3/.

Подібно дуже занедало і монаше життя. Для прикладу можна навести, що вже в першій половині XIV стол. у київській лаврі тодішній архимандрит усунув спільне життя монахів, а монастирські добра розділив між своїх дітей та свояків. Щойно король поклав кінець тим надужиттям/Пелеш: Гешіхте дер Уніон, т. I., стор. 597/. Другий приклад: Галицько-українська шляхта жалується 1586 р. перед митрополитом Дівочкою на жалюгідний стан монашого життя: "В чесних монастирях, замість ігуменів і братії, ігумени з жінками й дітьми живуть і церквами святими владають та правлять" /Акти Зап. Рус. т. III. ч. 146 і ч. 10/.

Такий стан української Церкви вимагав рішучої направи. Цього були свідомі всі українські версти. — Велика частина української шляхти, замість реформувати і двигати свою Церкву, пішла дорогою найменшого спору, бо почала її взагалі покидати. Передовсім заможніші, освіченіші українській шляхті надоїла темнота українського духовенства, а не маючи змоги у своїй Церкві знайти заспокоєння релігійних потреб, переходила громадно або на латинський обряд, або на протестантизм, що тоді широким річищем втискався на Литву й Русь.

В справі переходу нашої шляхти на латинство поширили популярні підручники дуже помилкові погляди. По-перше часто прийма-

ють, що наші можні пани перейшли на латинство тільки тому, щоб могли займати вищі уряди в Литво-Польщі. Можливо, що траплялися і такі випадки, одначе для такого масового явища мусіли існувати глибші причини. Причини відступства подає коротко, але дуже багатомовно тодішній архімандрит Дерманського монастиря Іван Дубович. Він пише: "Багато найзнатніших руських шляхтичів лише тому перенеслися до римської Церкви, що в цілій українській Церкві не було кому повірити безпечно своїй совісти та не можна було ніде дістати духового корму для душі". /Див. його "Гієрархія" стор. 192 і пор. вже цит. Параенезіс Смотрицького, стор. 53 і 54 та "Оборона єдності церковней", стор. 108/. Отже, глибшою причиною переходу української шляхти на латинство був занепад української Церкви.

Другою причиною була нестача українських шкіл, через що українська шляхта, бажаючи дати освіту своїм дітям, посишала їх до єзуїтських шкіл, а опісля у краківський університет, де вони виховувалися в латинському дусі та в атмосфері польської культури. Правда, це не виправдує ще української шляхти за її відступство, бо ж вона, маючи такі великі матеріальні засоби, могла подбати про заснування власних шкіл та взагалі про піднесення занепаду української Церкви, одначе з другого боку не можна тих масових відступств зводити тільки до бажання шляхти мати вищі уряди в Польщі.

Подруге, православні часто закидають, що це саме унія спричинила перехід нашої шляхти на латинство і стала таким чином помостом до відступства. Правда, що деяка кількість української шляхти перейшла на латинство з унії в часі великої релігійної боротьби, одначе це не був початок того процесу, тільки докінчення того, що почалося ще від половини XVI стол. більш-менш від 1650 р. Сьогодні зовсім легко довести документами, що найзнатніші шляхетські і княжі роди перейшли на латинство ще перед берестейською унією. Це доводить уже Смотрицький у своїм "Треносі", а саме роди князів: Слуцьких, Заславських, Саламерецьких, Головчинських, Крошенських, Збаражських, Вишневецьких, Сангушків, Роженських, Чарторійських, Пронських, Масальських, Горських, Соколинських, Лукомських, Пузинів; далі шляхетські роди Ходкевичів, Глібовичів, Зеновичів, Кишків, Санигів, Дрогостайських, Войнів, Волловичів, Паців, Гапецьких, Тишкевичів, Корсаків, Тризнів, Мишків, Семашків, Гулевичів, Ярошинських, Каліновських, Мелешків, Скуминовичів,

Потіів і багатс, багатс інших перейшли на латинство ще перед унією.

Інша частина української шляхти, особливо в північних землях, зокрема в новгородському воєвідстві, під впливом польської шляхти перейшли на протестантизм. Пізніше, коли в Польщі перемогла католицька течія, та українська шляхта разом з польською перейшла теж до католицької латинської Церкви.

Перші спроби поліпшення.

Ясно, що так далі не могло бути. Тому серед українського громадянства йдуть намагання зреформувати українську Церкву, а передовсім піднести її освіту. В тому напрямі діють майже одночасно князь Константи́н Острожський і церковні бра́цтва. Тому, що князь Острожський відіграв таку велику негативну роль в унії, слід про нього сказати кілька слів.

Був це великий магнат. До нього належала ціла Волинь, а саме 1.000 сіл і 35 міст. Річні його доходи давали 15 мільонів польських злотих, а його двір був улаштований як королівський. Був він щиро прив'язаний до української Церкви і був патроном 1.000 українських церков, та навіть сам обсаджував луцько-острожське єпископство. Царгородські патріярхи дали йому своєрідний нагляд над українською Церквою, а король Стефан Баторій віддав у його опіку українську Церкву і дозволив йому пред'являти кандидатів на опороженні єпископства. Тому князь мав в українській Церкві більшу повагу від київського митрополита і навіть від самого патріярха. Щойно з цього можемо розуміти, чому згодом князь чувся такий вражений, коли єпископи дсвершили унію за його плечима, та чому він зміг потягнути так багато людей за собою.

Стже князь, щоб піднести значення Церкви і відтягнути православну молодь від єзуїтських шкіл, заклав власним коштом Острожську Академію 1580 р., а враз з нею і друкарню.

Подібну освітню діяльність з тією самою ціллю розпочали і церковні бра́цтва по наших містах. На зразок римської Церкви почали оснóвуватись і в на́шій Церкві церковні бра́цтва коло половини XV. стол. 1439 р. повстало бра́цтво у Львові, 1458 р. у Вильні/цехові бра́цтва/. Дзвний час не давали вони ніякої позначки життя. Щойно 14 років перед унією зживили свою діяльність. 1586

р. закладає львівське братство своєю школою і друкарню, а за його прикладом пішло братство св. Трійці у Вільні. Подібно гуртуються міщани тоді у брацтвах в Луцьку, Києві, Могиліві, Бересті, Пинську, Мінську, Більську, Орші й інших менших містечках /Флеров: О православних церковних брацтвах/.

Ціальність Острожської Академії та брацьких середніх шкіл і друкарень у Львові й Вільні безперечно причинилася до двигнення освіти в Україні. Одначе на церковнім полі вони зробили багато зла з таких причин: В Україні тоді не було освічених учителів ні богословів. Тому і князь і брацтва мусіли спроваджувати чужинців, або й українців, що вчилися тоді в західній Європі на чужині, де був поширений протестантизм і кальвінізм. Тим то серед чужинців та українців, вивчених здебільша в Німеччині, попадало багато тихих, або львних протестантів, кальвіністів та аріянів, які ширили ересі в школах, проповідях та друківаних ними книжках, зокрема нехить до Риму.

Ініціатива в справі унії.

Князь Острожський не обмежився лише до піднесення освіти, але думав і над глибшими реформами Церкви, а саме над церковною унією. Над цією справою думав не тільки він сам; ця думка кристалізувалася в деяких вужчих колах громадянства, головню в колах української шляхти, як теж і тодішніх єпископів.

Так склалася, що ініціатива в справі унії майже одночасно збігалася з обох боків - з боку латинських монахів, єзуїтів у Польщі та польського короля Жигмонта III і з боку українського.

Латинська Церква яких 70 літ перед берестейською унією переживала теж кризу, коли то виступив Лютер, опісля Кальвін і Цвінглі та відірвали деякі народи від римської Церкви. Одначе на тих сімдесять кілька років встигла римська Церква впорядкуватися, зрєорганізуватися і завести лад, порядок та піднятися досить високо. Особливо тридентський собор, що тривав 18 років /1545-63рр/, провів основні реформи ін капіте ет ін мембрис. А крім того ще 1540 р. повстав окремий монаший чин єзуїтів /Ісусовців/, що поставив собі за завдання боротьбу з усіма ересями, особливо з усіма галузями протестантизму. З допомогою численних шкіл по шілій Європі, поставлених на тодішній час найвище під педагогічним оглядом, за пальними проповідями та відповідними науками при сповідах спинили вони ширення протестантизму та привернули багато людей до католицтва.

В 1569 р. спровадив єзуїтів латинський єпископ до Вільна, а опісля повстали їх станиці враз зі школами ще в Ярославі /1574/, в

Польську/1580/, в Городні/1584/, в Несвіжу та у Львові/1586/. Перемігши досить швидко поширений у Польщі кальвінізм та аріянізм, звернули єзуїти свою увагу на відлучену від Риму українську Церкву тим більше, що з православними дітьми української шляхти зустрічалися вони густо-часто у своїх школах. Подвижником унії зпоміж єзуїтів став особливо у Вильні Петро Скарга, який цю думку поширював у своїх численних проповідях, а пізніше /1577/ видав книжку "О єдності косяцьола Божого під одним пастежем", присвячуючи її найвпливовішій людині в Україні-князеві Константинові Острожському. Книжку, трохи поширену, перевидано в 1590 р. Подібно львівський єзуїт Гербер видав у Львові 1586 р. "Вари косяцьола римського виводи і грецького невольства гісторія/слабо написаний/. А водночас Гербер 20 років ходив по Галичині, Волині, Поділлі і Покутті та обучував український народ про правди віри в римському дусі. Гадку унії в Польщі піддержував тодішній папський посол до короля Баторія та до Івана IV Грозного Антін Поссевіно/теж єзуїт/, який хотів довести до унії навіть Москву, але скоро переконався, що це даремна річ. Завдяки Поссевінові видано ще кілька книжок у цій справі. З його ініціативи створено семінарію для української та московської молоді у Вильні, а теж Папа Григорій XIII заснував тоді кілька бурс для українців і москвинів у Римі, в Олумуці, Празі та Брумберзі. Той же Поссевіно переговорював у справі унії з Острожським.

Далі над унією працював папський нунцій для Польщі Больонетто, переговорюючи в цій справі з Константином Острожським. Унійну думку піддержував з релігійних мотивів також новий польський король Жигмонт III Август, а з державних мотивів тодішній канцлер польської держави Іван Замойський, особливо від 1589 р., коли в Москві повстав патріархат і коли було ясно, що Москва має ідею збирати всі українські землі під скиптром єдиного православного царя і патріарха та зуміла вже серед української шляхти здобути для себе великі симпатії.

З українського боку піддержував спершу думку церковної. Ідеї не хто інший, а князь Константин Острожський. Він переговорював з папським легатом Поссевіном у рр. 1581-83, щоб латинська Церква могла піднятися українській з занепаду. З цих переговорів нічого не вийшло мабуть тому, бо Поссевіно ставив як першу умову унію з Римом, а князь цієї гадки не відкидав, однак не хотів зачинати реформ від унії.

Також переговорював князь з папським нунцієм Боллонеттом і заявив йому 1583 р., що готов життя своє жертвувати, щоб лише могли через це досягнути злуки обох церков./Див. звітлення Боллонетто до Папи: Архив. Ват. Нунц. ді Польонія, т. XX. стор. 667, листи з 6. і 7. липня 1585 р./.

Далі, коли помер володимирський єпископ Хребтович, князь Острожський особисто просить берестейського старосту Адама Потія, щоб він став володимирським єпископом - поперше тому, що був освічений, а подруге тому, що був знаний зі своєї прихильности до унії. Потій на це згодився і при свяченні/властиво в монастирі/дістав ім'я Іпатій.

В одному своїм листі до Іпатія Потія пише князь, "щоб Потій на найближчому синоді єпископів обдумав з митрополитом та іншими єпископами засоби й способи, якими можна усунути роздвоєння між східною і західною Церквами" і сам зобов'язався на тій самій основі, яку ухвалють єпископи, порозумітися особисто з Папою, бо виїздить до Італії для порятуння здоров'я.

Хоч князь годиться згори на ухвали єпископів, то, проте, ставить від себе відразу умови для унії між тими, які опісля єпископи поставили/збереження обряду, календаря тощо/ще й таке, як зміни щодо святих Тайн, а далі, щоб закликати усіх східніх патріархів до згоди і єдности з Римом, а також вислати Іпатія Потія до Москви в тій самій справі/Антирессіс, стор. 41 і 46; А.З.Р.ч. 45/. Отже, як це сильно підкреслюють православні, Острожський був за унією, одначе разом з Царгородом і Москвою, що в тих часах було очевидно неможливе.

Крім Острожського прихильниками унії стали єпископи і вони її провели, а крім того багато інших, про що пізніше.

Реформи царгородського патріярха в Україні.

Покищо дехто покладав великі надії на приїзд царгородського патріярха Бремії II 1589 р., що може він справді проведе великі реформи в українській Церкві і дасть почин до її оздоровлення. Тим часом ті надії завели, бо царгородський патріярхат був також у великому занепаді від часу, коли Царгород здобули турки/1453р/. Патріярхом міг стати лише той, на кого згодився турецький султан, а той годився на того, хто йому більше заплатив. Часто кількох кандидатів спорило за престіл і один усував одного. Такий кандидат, ставши патріярхом, намагався в першій черзі відбити со-

бі гроші, що їх дав султанові. Таку саму ціль мав у першу чергу Єремія II, ідучи в Москву через Україну, щоб там заснувати московський патріархат, і вертаючись через Україну назад. Крім стягнення потрібних грошей, Єремія зробив чотири реформи в Україні, з них 2 нетактовні, що викликали обурення, а саме: 1/ Патріарх усунув нездарного тодішнього митрополита Онисифора Дівомку і висвятив іменованого королем нового митрополита Михайла Рогозу. 2/ Доручив усунути з парохій усіх священників, що вдруге, або втретє оженилися, тобто по висвяченні. 3/ Заіменував луцького єпископа Терлецького своїм екзархом, тобто немов кардиналом і намісником та дав йому великі повноваження, м. ін. навіть усувати єпископів, що було своєрідним поличником для нововисвяченого митрополита Рогози і означало недовір'я до нього. 4/ Львівському і виленському церковним брацтвам, де членами були світські люди, надав право Ставропігії, тобто виняв їх з під влади місцевих єпископів та піддав своїй безпосередній владі; далі уповажнив їх наглядати не тільки над нижчим духовецтвом, але й над своїми єпископами, дав брацтвам право рішати про їх правдивість і доносити собі про їх неслухняність, а всім духовним, що противилися б брацтву, відмовляв свого благословення. /Львівське брацтво дістало вже право Ставропігії 1586 р. від антіохійського патріарха Ісаїма, що уповажнив був брацтво кидати клятву на нижче духовенство та єпископів/. 5/ Після від'їзду Єремії II, товариш його подорожі до Москви, архієпископ Діонісій, вернувся і зажадав від митрополита Рогози в імені патріарха 15.000 аспрів за свячення. Хоч незабаром виявилось, що Діонісій сфальшував письмо від патріарха, то, проте, той факт зробив своє. В Україні тепер ніхто не сумнівався, що з Царгороду годі надіятися оновлення Церкви, що Україна служить царгородському патріархові лише як багате джерело доходів.

Заходи єпископів у справі унії.

Після від'їзду патріарха українські владики почали поважно думати над зірванням з Царгородом. Уже 1590 р. на з'їзді в Белзі постановили чотири єпископи підчинитися апостольському престолові. Цю постанову підписали: 1. Мирило Терлецький, єпископ луцький і острозький, 2. Леонтій Пелчицький, єп. пинський і турівський, 3. Гедеон Балабан, єп. львівський, галицький і Кам'янця Подільського. 4. Діонісій Збірський, єп. холмський і белзький.

З цією заявою поїхали єпископи на синод до Берестя, де її підписав ще й 5. київський митрополит Михайло Рагоза та 6. сп. володимирський Мелетій Хребтович. Не підписали її тільки єпископи полоцький і перемиський, бо через свій старечий вік не могли приїхати на синод.

Цього свого рішення єпископи з різних причин ще не реалізували аж до 1595 р. В міжчасі помер єпископ Хребтович 1593 р., а на його місце прийшов з намови таки ж князя Острожського бере-стейський кателян Іпатій Потій, що став згодом подвижником унії.

Свої унійні постанови відновили єпископи 1594 р. і 1595 р., а саме сп. Терлецький і сп. Балабан з'їхалися враз з Діонісієм Збіриським/холм. сп./ і Михайлом Копистенським/сп. перемиський/ у Сокалі, де наново підписали унійну постанову. До кінця грудня 1594р. зібрав Терлецький підписи й усіх інших владик без винятку, отже сп. Пелчицького, нового єпископа Іпатія Потія та митрополита М. Рагози. При тому єпископи устійнили з митрополитом усі умови, під якими переходять на унію, а саме збереження східного обряду, мови богослужб, права на жонатість духовенства, календаря, всіх духовних почестей, церков і майна, зрівняння унійного духовенства в усіх правах з латинським, між тим і право українських єпископів засідати в сенаті тощо.

12. червня 1595 р. скликав митрополит єпископів і деяких архимандритів до Берестя, де укладено дві адреси. Одну до короля, а другу до тодішнього Папи Климента VIII у справі унії та умов, під якими її приймають. Обидві адреси підписали митрополит і всі українські єпископи без винятку, бо хто з них був неprisутній, до того поїхали додому. Терлецький поїхав з адресою до короля, де в присутності папського нунція король прийняв та потвердив усі умови єпископів і всі привілеї, яких єпископи домагалися.

27. червня 1595 р. єпископи у пастирських листах повідомили вірних про своє рішення у справі унії, а 25. листопада прибув Потій і Терлецький до Риму, де вже третього дня прийняв їх Папа Климентій VIII. Апостольська Столиця згодилася на всі умови і навіть не вимагала, щоб до нікейського символу віри додавати "І Сина", бо єпископи прирекли, що догму про святу Трійцю викладатимуть згідно з наукою римської Церкви.

23. грудня 1595 р. урочисто довершено акту унії на офіційній авдієнції у Папи з усіма парадними церемоніями. На ту пам'ятку Папа казав вибити пропам'ятну медалю.

З початком березня 1596 р. Потій і Терлецький вернулися додому та станули знову на рідній землі. Незабаром мали скликати синод у Бересті, щоб прилюдно й урочисто об'явити акт унії, одначе до того часу розпочав князь Острожський велику та широку акцію проти унії.

Початкове ставлення українського громадянства до унії.

Одначе, поки до цього дійдемо, хочу вказати, чи про унію думав колись тільки князь Острожський, а опісля самі владики, як це підкреслюють православні, чи може були за тим і ширші кола українського громадянства. Про це маємо потрібні вказівки в джерелах, що їх тут зацитую:

Антоній Поссевіно у своїх повідомленнях до Папи 1581-3 рр. пише: "Українців не тяжко було б повернути, як ми про це переконалися на місці з розмови ч и с л е н н и х б о б і б. Треба лише поважно справою зайнятися". А на іншому місці каже: "У своїй подорожі з Москви через українські/в оригіналі: руські/землі мди ми нагоди зустрітися з кількома українськими князями і деякими членами української шляхти і з їх розмови набрали ми переконання, що їм не тяжко з'єдинитися з латинською Церквою; бо самі заявили, що якби їм отворити очі, вони не вагалися б кинути православія та з'єдинитися з римською Церквою"/Див. Тургенєв: Суплементум ад гісторіка Русоіае документа, Петрополи 1848, стор. 39-41 і Антоній Поссевіні С. С. Московія, Вільнае 1586, карта 24 і праці Перлінга про Поссевіна, вид. в Парижі 1864, 1882, 1885/.

Куди виразніше пише про це львівське братство у своїм звідомленні до царгородського патріярха за рік 1592. Зобразивши великий моральний упадок в українській Церкві, пишуть братчики так: "... а всі люди одноголосо говорять: якщо не настане лад у Церкві, розійдемося, кінці піддамося під римський покров і будемо жити в незаколюченім спокою". В іншому листі з 7.9. того самого року братчики додають: "Наша православна Церква є повна всяього зла і наріц побоюється, чи грозить їй цілковита загибель. Многі рішили піддатися римському Папі і жити під його владою, зберігаючи без перешкоди увесь свій обряд грецької віри". /Див. Арх. Зап. Россіи, т. IV, ч. 33. Отже, такий поважний свідок, як братство, неприхильне до унії, твердить, що "всі люди одноголосо говорять", то знов, що "многі рішили піддатися римському Папі" Значить: впрші кола думали про унію, а не тільки єпископи, як це твердять православні.

Що світське духовенство аж до Берестейського синоду було прихильне до унії, вказує автор передмови в архіві Ю.З.Р., т. VI, стор. 101. Подібно потверджують це Потій і Терлецький у переговорах про унію з королівськими умовноważеними. Коли вже Острожський розпочав сильну протіакцію, єпископи кажуть на запит таке: "Щодо духовенства, то сподіваємося, що піде за нашим голосом, бодай у наших дієцезіях; щодо шляхти, то ч и с л е н н і заявили охоту приступити до унії, і тільки тому не зробили того письмово, щоб справи не розголошувати". /Див. Арх. Ватік. Борґенсіана III 91 д, лист нунція з 22. вересня 1595/.

Очевидно, що було теж багато і неприхильників унії, але це передовсім ті, що стояли під впливом чужих чинників, москвинів, учителів греків та протестантів у братських школах; решту зробив своєю агітацією князь Острожський.

Протіакція князя Острожського.

Князь Острожський, довідавшись про акцію єпископів у справі унії поза його плечима, вжив всієї своєї поваги, всіх своїх впливів, матеріальних засобів і всієї своєї влади на агітацію проти унії. А впливи і владу мав велику. Як вже згадано, до нього належало 1.000 сіл і 35 міст, отже, майже ціла Волинь, а крім того був він київським воєводою, якому підлягали всі нижчі уряди, був патроном 1.000 церков, мав від патріярха і короля право опікуватися всією українською православною Церквою і ставити кандидатів на єпископів та митрополитів. Його повага була більша, як патріярха і митрополита.

Вже в червні 1595 р., поки Терлецький і Потій поїхали ще до Риму, видав Острожський протестуючу відозву проти унії і єпископів, дуже гостру в словах, називаючи єпископів зрадниками, вовками, ворогами Церкви. Він писав, що вони, як Юда з жидами, порозумілися, щоб продати Христа, і підкреслював, що більшість громадян уважає його своїм провідником та що він буде завзято опиратися тим ворогам спасіння.

Далі Острожський перетягає на свій бік двох єпископів, бо знав, що без них його акція довго не вдержиться. А вибрав Балабана, бо всім була знана мала моральна вартість того єпископа, та що він не з ідейних спонук підписав унію. Отже, під намовою і натиском князя Балабан та перемиський єпископ Копистенський, вилрек-

лися унії. Далі склав князь союз з протестантами на їх синоді в Торуні/12.8./ для боротьби з унією та запевнив собі їх поміч. З допомогою поспішили князеві волоські єпископи, які 17.8.1595 р. вислали синодальний лист до українського духовенства і народу з закликом не слухати своїх єпископів.

Серед такої протиакції виїхали єпископи Потій і Терлецький до Риму. Коли вони вернулися, протиакція продовжалася. Князь використав земські сеймики, що тоді відбувалися для вибору послів на варшавський сейм. На всіх сеймиках Волині і Поділля сам князь і його висланники та всі залежні від нього особи підбурювали шляхту проти унії і її творців, через що сеймики ухвалювали протести проти унії та доручали вибраним послам протестувати проти неї на варшавському сеймі.

До князя долучаються і брацтва, а саме брацтво львівське та виленське. Їх учителя, здебільша протестанти, пишуть письма проти унії. У Вильні пише єретик лютеран Ст. Зизаній/Кукіль/ свою книгу про "Антихриста", маючи на думці Папу. З Молдавії прибуває на Русь фальшивий заступник царгородського патріарха протосинкель Никифор і Кирило Лукарії, правдивий заступник олександрівського патріарха, щоб піддержати українців у вірності Царгороді.

Берестейський синод.

Серед таких настроїв і боротьби окликано синод до Берестя в дні 6.10. жовтня/старого стилю 26.-30. вересня 1596./ . На синод прибули представники обох таборів; крім згаданих протосинкелів князь Острожський привів багато світських людей, також кільканадцять іновірців-аріян, крім того 200 озброєних вояків, щоб таким чином кинути пострах на прихильників унії, дарма що перед тим сам князь просив короля видати наказ приїздити на синод озброєним, і король такий наказ справді видав.

Обидва табори вели наради окремо: уніяти назвали себе синодом під проводом митрополита Рагози, а православні зборами, що ділилися ще на духовну частину під проводом грека Никифора і світську під проводом іновірця посла Гулевича. Між зборами і синодом велися довгі переговори, однак вони не довели до нічого через упертість князя Острожського. Після того приступив синод до проголошення унії.

В суботу 9.Х. зранку задзвонили дзвони всіх берестейських церков. Українські єпископи в понтифікальних ризах, оточені папськими і королівськими послами, йшли перед церковних співів в урочистім поході вулицями міста до церкви св. Миколая. В поході взяли участь великі маси людей. Митрополит Рагоза відправив Службу Божу, а полоцький архієпископ Гермоген відчитав в імені приявних єпископів заяву приступлення до унії. З церкви св. Миколая пішли всі походом до латинської церкви Пречистої Діви Марії. Після того оповіщено засуд позбавлення єпископського достоїнства Балабана й Копистенського та викляття з церковної єдності Никифора й усіх членів православних церковних зборів.

У відповідь на це православні збори запротестували і теж позбавили єпископського достоїнства митрополита та всіх унійних єпископів.

На закінчення унійного синоду відправлено 10. жовтня в рочисту Богослужбу в церкві св. Миколая, коли то Петро Скарга виголосив свою відому проповідь про єдність. Після того митрополит з єпископами видали пастирського листа до вірних.

Боротьба після берестейського синоду.

Князь Острожський по синоді вів далі дуже живу акцію проти унії. Його агенти розбіглися по краю і розпалювали ненависть до унії та їх творців і ширили фальшиві вісті, наприкл., що унія змінить календар і обряд, що богослужби будуть у латинській мові та взагалі розсівали всякі брехливі вісті. /Костомаров: Истор. монографіи і Исслед. 1906, т. III, вид. 2, стор. 325/. Ним оплачувані письменники писали полемичні твори, далі зробив князь з'їзд з протестантами у Вильні 1599 р., де склав умову для поборювання унії, якою запевнив собі більшість на соймках, а теж прихильність до православних у найвищій судовій інстанції на цілу Литву, де перевагу мали протестанти і куди впливали всі скарги, зв'язані з релігійними справами.

Князеві помагали брацтва, які видали багато грошей на протинійну акцію. Так, наприклад, унійні єпископи згадують у своїм звіті до Риму 1622 р., що брацтва видали на агітацію проти унії та на підкуплення послів на сойми й урядовців на королівському дворі величезну на ті часи суму, до 200.000 золотих польських/Див. Гарасевич: Анналео екклез. рут., стор. 257-8/.

У всій агітації і протестах на сеймиках православні аж до за-
нуди повторяли два аргументи про те, що унія неправдоно заключена,
бо 1/ без дозволу царгородського патріарха і 2/ без згоди світ-
ських людей, шляхти і народу. Перший аргумент досить недоречний, бо
патріархи такої згоди не могли дати вже хочби з уваги на турець-
ких султанів, проти яких Папи організували тоді цілу Європу до
боротьби, і султани вважали їх своїми найбільшими ворогами. Щодо
другого закиду, то знаємо, що на основі церковного права і взагалі
за основами, як східної, так і західної Церкви мають у справі віри
і релігії рішальний голос не світські люди, ані навіть звичайні
священники, а лише ті, що тварають т. зв. навчальну Церкву, тобто єпис-
копи; бо воно має іти за голосом правних пастирів. Отже, нема
двох думок, що з погляду канонічного права східної Церкви унія бу-
ла складена зовсім правно, а діяння князя Острожського з погляду
того ж права було бунтом.

Від берестейської унії українське громадянство під релігій-
ним поглядом поділилося на два непримирні табори — уніятів і пра-
вославних, що між собою вели боротьбу, наперед літературною полемі-
кою, а епіюда навіть преливали кров.

Уніятів піддержував польський уряд, а православні дістали по-
ву очу на допомогу, а саме козачину, що від 1610 року все більше
ангажувалася у релігійні справи і вживала супроти уніятів насиль-
ства. Згадати хочби утоплення у Дніпрі в Києві Василіянина Греко-
вича, повішення іншого уніята, сфаття голови на вулиці шаргородське-
му деканові, Матвієві, зарубання секирою під час Служби Божої Василя
Будкевича, врешті мученичу смерть св. Йосафата 1623 р. Взагалі сте
світських священників потерпіло від козаків.

Де мали вплив козаки, там перемогло православля. На східних зем-
лях зліквідувала унію дорешти Хмельниччина. Одначе коли згодом Пра-
вобережна Україна вернулася під Польщу, то всюди від Дніпра на за-
хід/з винятком м. Києва/ відновлено унію. Остаточне введено унію в
Галичині, на Холмщині, Поліссі та Підляшші 1700 р., коли та львів-
ський владика Йосиф Шумлянський і проголосив остаточно унію та
став унійним митрополитом; 1708 р. прийняло унію навіть львівське
Старопілігійське брацтво, а 1711 р. і луцька єпархія. На Правобереж-
ній Волині і Поліссі зліквідувала насильно унію царська Москва
частково 1839 р., а решту 1875 р., коли до де опірних військо вжи-
вало навіть зброї. В Галичині залишилася унія аж досі.

Причини протиунійної боротьби.

На закінчення хочу ще торкнутися одного питання. Чому саме берестейська церковна унія зустріла пропорційно такий великий опір, хоч маємо вістки, що перед тим було в Україні багато прихильників унії, хоч знаємо, що українці хилилися все до західної культури і хотіли зачислити себе до заходу. Що за мотиви грали тут ролю, які пружини і сили тут діяли та чи вони були органічно українські чи чужі?

Знаємо, що князь Константин Острожський використав усю свою владу, впливи, майно і значення до боротьби з унією, дарма, що сам передтим хотів унії, — а крім того перед у тій боротьбі вели виленське і львівське Ставропігійські братства. Властиво князь Острожський і братства повалили унію на деяких українських областях. Чому саме вони? Що спонукувало їх до того?

Загально погоджуються історики в тому, що Острожський діяв під впливом подразненої амбіції. Це правда, що князь чувся вражений, і ображений. Він, що був патроном 1.000 церков, він, що йому патріарх і польський король віддали опіку над українською Церквою і дозволили ставити кандидатів на єпископів і митрополита, а луцько-острожську єпархію він взагалі майже сам обсаджував, він, що з його волею числилися більше, як з митрополитом чи патріархом, він, що привик себе вважати головою української Церкви, що присвоював собі право мішатись у внутрішні церковні справи, накидав єпископам свою волю, а коли не хотіли його слухати, бурювався і давав їм відчутти свій гнів, він — нічого не знав, що єпископи ухвалили церковну унію, зробили усе поза його плечима, без його відомої думки і згоди. Обурення князя було велике, амбіція і гордість були вражені сильно.

Та все ж таки довготривалу вперту боротьбу князя проти унії годі пояснити тільки самою амбіцією. Треба шукати глибших причин, і то не деінде, а в оточенні самого князя. Вже згадано вище, що князь, як і братства, заклавши свої школи, не легко могли знайти серед українців відповідно освічених учителів і мусіли брати чужинців; а що латинників не хотіли, то брали греків. Освічені статочні греки мали працю у своїй батьківщині і не спішилися мандрувати на чужину, та ще й у таку, на яку вони дивилися як на варварський, низько культурний край. Офerti, князя і братських шкіл приймали передовсім такі греки, в яких у їх батьківщині горів ґрунт під ногами, які під впливом тоді поширеної релігійної реформації разилися її ересеями і мали зіпсуту опінію у своєму краю.

Коли ж і між українцями знаходилися освічені люди, що надавалися на вчителів, то передовсім такі, які виїздили за кордон для освіти, особливо в Німеччину, де в часі студій заражувалися тоді модним протестантизмом, чи іншими ересеями.

Тим то більшість учителів острожської і братських шкіл були повними, або частковими протестантами, соціанами, аріанами, чи іншими еретиками, а вони саме були дорадниками князя і братств, як теж вони вели всю літературну полеміку в обороні православія. Тут вкажу поіменно вчителів українських шкіл, чужинців, чи українців-еретиків, що водночас були чоловіми полемістами православія: 1/ Кирилло Люкаріс, що якийсь час був ректором острожської академії, грек, був без сумніву кальвініст. 2/ Христофор Бронський, що на наказ князя написав з'їдливий полемічний твір "Апокрізіс", за що дістав від князя село Вільск з кількома фільварками, був аріанином-соціанином. 3/ Якийсь священник Василь невідомого прізвища, що в полеміці прибрал псевдонім "Клерика Острожського" і в імені князя видав повне жовче письмо проти Флорентійського собору, не знати докладно чим був, але у своїм творі подає як правди православної Церкви багато протестантських і соціанських ересей. 4/ Мотвилло, що відповів в імені князя на твір Скарги "О єдності косяцьола Божого", був аріанином та анти-тринітарієм і в тому дусі написав свою відповідь. Князь втішився тією відповіддю, а не бачучи в ній нічого противного християнській східній вірі, післав її в дарі князеві Курбському, що був оборонцем православія. У зв'язку з цим князь Курбський написав Острожському в листі таке: "Поняти не можу, звідки прийшла Вашій Вискоцї гадка прислати мені книжку, нависану диявольським оином, явним ворогом Христа, помічником антихриста... хто чував, хто видав від ві-
на, щоб вовк був сторожем вівчарні?... а тут діється тисячу разів гірше, коли покликуеш на оборонців православної Церкви учеників Павла з Самозати/антитринітаря/, Фотина й Арія./Арх. Юго-Зап. Росіи, т. IV, ч. I, стор. 145 і т. II, стор. 216-26, 2 наклад., 1842 р./ . Взагалі аріани і польські соціани вважали князя своїм прихильником. У листі до Іпатія Потія князь антитринітаріів/А.З.Р., т. IV., ч. 93/.

Ось тут ключ до загадки, чому князь в останніх роках так завзято переслідував унію.

Подібно і братства у своїх школах мають еретиків. Згадати хочби 5/ Степана Зизанія, або Кукиля, зпершу дидакала у Львові, а опісля у Вільні, що ще перед берестейським сино -

дом написав "Книгу Кирила про Антихриста" /так називав Папу/, в чисто протестантському дусі. Взагалі він був прихильником лютеранськими ересями і розсівав їх письмом та з проповідальниці, подаючи те все як правдиву науку східної Церкви та вщиплюючи ненависть до римської Церкви і Папи. За його ересі ще перед берестейською унією осудив його двічі синод українських єпископів, а митрополит Рагоза кинув на нього клятву, та, проте, він, користаючи з замішань унійної боротьби, проповідував далі, а 1599 р. получився з виленськими протестантами до боротьби з унією.

Подібно і 6/ М е л е т і й С м о т р и ц ь к и й, учень згадуваного кальвініста Кирила Люкаріса в Острозі, а опісля вчитель у брацькій школі у Вильні, їздив довго по Німеччині і заразився там лютеранськими ересями. Він сам, коли навірнувся на унію, каже про себе, що він "був прихильником Лютера, молоді роки тратив на науці в липській і вітебській Академії при гробі Лютра окоптів сам димом лютеранського жару і заразив тим чадом Литву і Русь. /Див. його "Апология переісчати до краев восточних, 1628, стор. 95 і 96/. Взагалі треба пам'ятати, що вже перша друкована книга в Україні була з ересями, бо ж Франц Скорина був прихильником Гуса, а його книжку всі прийняли радо, бо була то перша по-руськи друкована книжка-русином. Також вже давніше Семен Будний і Лаврентій Кришковський видали по-українськи свої аріяніські ересі, які сильно розповсюджували в Україні московські ченці. /Див. Селява: Ексаетгезіс або Експостуляціо, Львів 1629, ч. III/.

А й само львівське братство у згаданому вже звіті до царго-родського патріярха каже, "що наша Церква повна всяких ересей - помилок" /А.З.Р.т. IV. ч. 33/.

Взагалі це було XVI стол., коли протестантизм і кальвінізм поширилися широко не лише на Заході, але просякли густо і в Україну. Грек Аркадій пише: "Глядіть, чи не більше тепер намножилося на Русі аریان анабаптистів, гляньте найкраще на новгородський повіт, як страшно розширилася там проклята ересь; ледве сотний шляхетський дім найдеш, щоб не був тією ересю заражений, а деінде також не краще" /Антирессіс, стор. 179/.

Крім сектантських учителів та проповідників підбурювали проти унії різні агенти Москви. Ми вже згадували, як то у Москві повстала ідея "третього Риму", а враз з тим ідея збирання руських земель, через що Москва була все непримирним ворогом першого Риму.

Ми вже бачили, як московський князь Василь II поборював флорентійську унію, як ув'язнив українського митрополита Ісидора, борця за неї, як довів до того, що в Україні поставлено митрополитом його кандидата ворога унії - Йону. Ми знаємо, як то завдяки дочці того князя Олені, жінці великого литовського князя Олександра, її капеляни москалі ставали київськими митрополитами і дорешти злікували залишки флорентійської унії. /Останній перед унією митрополит москви Сильвестер Бількевич 1577-79 і Йона III Протасевич/. Знаємо, що саме тоді, коли в Україні думають про унію, коли проявився твір Скарги і почалася дискусія, Москва творить свій окремий патріархат 1589, а перший патріарх Йов назвав себе відразу "патріархом володимирським, московським, в с і в і Р у с и і всіх країв півночі", подібно як і царі московські від Івана III називали себе царями в с і в і Р у с и.

Впливу Москви на протиунійну боротьбу досі окремо не досліджено, однак вистане й тих згадок, що їх зустрічаємо принагідно в джерелах.

Що москалі мали в Україні своїх агентів, які пильнували церковних інтересів Москви, свідчать про це хочби дві джерельні згадки. В Архіві Ват. Нунціятура ді Польонія, т. XX, стор. 329 і далше у звідомленнях нунція Больонетто, читаємо, що 1583 р., коли йшло про осадження вчительських посад в острожській школі і не було вчителів українців, знеохочував князя Острожського спроваджувати римських учителів якийсь збігалець Москопульос, що навіть учився в Римі і вдавав грека, а, як свідчить вже сама назва, збережена в джерелах, а інші моменти, був москвином. Він впливав на князя ворожо до Папи і латинників, а передовсім до єзуїтів, на яких виговорював всяке зло.

Коли Москопульос спостеріг, що грек Палеолог, також дорадник князя, був прихильно наставлений до західної Церкви, старався підкопати довір'я князя до Палеслога й усунути його, а також робив інші інтриги. Треба припускати, що той Москопульос не попав випадково на двір найбільш впливової тоді в Україні особистості, а був свідомо присланий Москвою. А ось другий приклад: Анастазій Селява у згаданому вище свому "Екстагетезіс або Експостуляціо", виданим у році 1629 у Львові, дорікає провідникам православія, що вони вже перед унією дозволили поширитися гуситським книгам Скорини, чи аріянським Семена Будного і Лаврентія Кришковського, а далі дослідно пише так: "Українські попи так захоплювалися тими книгами, що це істор, відбираючи їм ці книги в руки, не мало маємо кло-

поту. Говорять, що це старі добрі книги і віддають їх аж під примусом. Причинилися до цього головно московські ченці, що їх мабуть сам чорт навчив ересі, за яку їх обжаловано в Москві. Коли вони/тобто московські ченці/прийшли в нашу країну, прилучилися до визначніших вельмож та разом з ними затруїли своєю наукою велику частину Руси. З того повного іді джерела вийшов цей заразливий потік Визанія".

Стже, тут ясно сказано, що по Україні вешталася багато московських ченців, які втискалися особливо до домів вельмож та ширили серед них книги, звернені проти Риму.

Москва впливала в Україні неприхильно до унії ще й під іншим, політичним кутом. Ми знаємо, що від часу, коли православна шляхта не могла займати вищих урядів у Польщі та коли на Литві від часів Казимира IV Ягайлоньчика/половина XV стол./ почали усувати українських князів та настановляти литовських воєвод, українські землі починають тяготіти до Москви. 1508 р. князь Михайло Глинський, навіть підносить повстання з ціллю відірвати українські землі від Польщі та приєднати їх до Москви, де передтим царі прийняли титул "царів всієї Руси". Хоч повстання Глинського не вдалося, то, проте, ідея приєднання українських земель до Москви серед української провідної верстви була дуже жива. Деякі українські папи і населення мріяли в душі про те, — тим більше, чим більші були утиски в Литво-Польщі, щоб дістатися під руку "єдинокровного" руського царя з роду Рюриковичів", царя єдиної і тої самої православної віри, де та віра має ~~кня~~ всі права. Тому у війнах Москви з Литво-Польщев за Сіверщину і Чернигівщину українське населення тихо сприяє в душі московському цареві. Митрополит Рутський у своїм листі до римської Пропаганди пише: "що українці завжди були нераді полякам", лише таїли цю відразу і не виявляли назовні, а папський легат Поссевіно пише до папи Григорія XIII так: "Виявилася, що українське населення, яке живе в московській схизмі, молилося за перемогу Москви проти поляків"/Супплементум ад гісторіям Руссіае, док. Пр. 2/. Стже, хотіння українців перейти під руку московського царя витворювало нехить і до унії, бо той цар був православний і ворог унії. На випадок здійснення тих політичних мрій унійна Церква творила б різницю між москвинами й українцями, а тодішні українські політики через нехить до Польщі тієї різниці не хотіли.

Врешті була ще одна причина нехиті до унії -- політичного характеру, що впливала з непорозуміння, з того, що з божими-релігійними справами зв'язано політичні. Українські кола склали унію, щоб двигнути українську Церкву з занепаду, однак унію піддержував також польський король Жигмонт III. З того факту родилося в українців підозріння, що поляки хочуть використати унію, як засіб для своїх політичних цілей, що унія має бути тільки помостом, щоб перетягати на латинство, а це означало перехід до польської нації.

Польський уряд, піддержуючи унію, безперечно мав ту політичну ціль, щоб українці не тяготили до Москви, і не сприяли їй через єдність віри з нею. Про це ми ще згадуваний Поссевіно до Папи там, де говорить про молитви українців за перемогу Москви. Також правда, що деякі польські духовні намагалися перетягати уніятів на латинство, зрештою, того намагання не зреклися вони були й до останнього часу. Однак Папа Урбан VIII, знаючи, як це шкодить ідеї унії і дає зброю в руки її ворогів, заборонив таке перетягання і розпорядив буллею 7. II. 1624, що не вільно нікому, ні світській, ні духовній особі, а тим більше Василянам, змінити обряд і переходити на латинство, навіть з найважливіших причин, без особливого дозволу Апостольської Столиці. /Подібний наказ видав був уже Папа Павло 10. 12. 1615/. Згаданого декрету Жигмонт III під натиском польських латинських єпископів не хотів проголосити. І тому 7. 12. 1624 р. Папа змінив свій декрет, а саме він не дозволяє переходити на латинство духовним, світським і монахам. Крім того Конгрегація Препаранди наказує 7. 3. 1625 р. нунцієві в Польщі, щоб свідники єзуїтського й інших чинів на сповіді не намовляли й іншими засобами не старалися перетягати уніятів на латинський обряд. У часі унійної боротьби справді багато шляхти перейшло на латинський обряд, але, як ми вже знаємо, той процес зачався вже був перед унією і мав інші причини. Тепер прийшло тільки докінчення того процесу. А взагалі справа перетягання на латинство виникнула щойно згодом, з початку XVII століття, і противники унії в часі її складання не могли ще пізнішої польської акції передбачати.

У висліді, як показала історія, склалося відверотно до побоювань тодішніх українців. Саме унії в Галичині залишилися найсвідомішими українцями, а натомість українське православ'я використала Москва в новні політично; з'єднавши українську православну Церкву з московською, використала її для обмосковлення українського народу та знищення української національної свідомості.

Отже, велика боротьба з унією і внутрішня розпря, як бачимо були підняті в першій мірі з ініціативи та в інтересах чужих, неукраїнських чинників, а саме з ініціативи та в інтересі греків, що витягали з української Церкви все великі гроші, далі з ініціативи та в інтересі протестантів і інших сект, що вели тоді з Римом боротьбу і не хотіли допустити до зміцнення позиції Риму на Сході, а передовсім з ініціативи та в інтересі Москви^а, яка з допомогою одної віри хотіла об'єднати і підкорити собі всі українські землі. До опору проти унії причинилися теж, одначе аж згодом, і польські політичні намагання, які хотіли з унії витягнути для себе користі, з одного боку відтягаючи українців від Москви, а з другого перетягаючи їх на латинство. У всьому тому союзником була тодішня темнота широких кол в Україні.

Сьогодні з усіх тих сил залишилася на полі бою тільки одна московська, яка хоче зліквідувати дорешти унію в Галичині і Карпатській Україні.

Яка будучність церковної унії, це залежить взагалі від політичної майбутности України. Якщо Україну втягнуть під впливи західної Європи і західна культура там повільно перемаже, то враз з тією культурою, повільно й добровільно, перемажуть і західні церковні впливи. Якщо ж Україна залишиться у сфері московсько-азійської культури на довший час, тоді знищать там взагалі всяку Церкву та взагалі всяку Україну, залишаючи щонайвище на карті тільки її ім'я.

Licensed by UNRRA Team 568

Ч.1558./IX./46.

Дозволяється друкувати.

Від греко-католицького Ординаріату Апостольської
Візитатури й Адміністрації в Німеччині

Мюнхен, дня 5.9.1946.

о.Н.Вояковський в.р.